

ОПУБЛІКОВАНО:

Поняття Бога в біблійних текстах // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Зб. наук. праць. Вип. 4. – К., 2002. – С. 40 – 48.

ЛУЦЬОК М.В.

ПОНЯТТЯ БОГА В БІБЛІЙНИХ ТЕКСТАХ

Сучасні погляди на Святе Письмо далекі від того, щоб шукати в ньому наукову картину створення світу чи детальну історію людства. Намір священнописменника не відповідає об'єктивній реальності, а лише вимогам художнього мислення автора і його епохи. Біблія з її символікою, поетичним світобаченням є фактом перш за все літературної дійсності про відносини людини і Бога. Аналіз численних літературних пам'яток Давнього Сходу сприяє відділенню об'єктивного елемента від елемента літературного, ідеального, пов'язаного з розумовим складом середовища, в якому виникли біблійні тексти. І перш за все, це стосується образу біблійного Бога.

Неможливо створити класичної дефініції Бога, не знаючи його істотної сутності. Можна лише вказати на значення терміну “Бог”, яке дозволяє вживати його більш-менш адекватно. Термін Бог означає: безмежну субстанцію і найдосконаліше буття (Картезій); Той, вищого за котрого неможливо уявити (Ансельм Кентерберійський); Той, Котрий Є (Тома Аквінський) [5, 337-342]. Ці іпостасі вказують, що Бог є не тільки самодостатнім і досконалим, але й походить з власної істотності. Бог безкінечний, бо не має обмежень, єдиний і вічний. Філософія також вказує на те, що Бог є, але не вказує ким є [3, 490-492].

Отже, існує бодай два джерела походження ідеї Бога: релігія, що шукає сили, завдяки вірі в яку людина могла б усвідомити себе; філософія, котра шукає засад, на яких можна було б тлумачити світ, його сутність і структуру. Для одних, таким чином, Бог є виключно філософською категорією, Абсолютом, для інших – це результат релігійного досвідчення, “Бог Авраама, Ісаака та Якова” [4, 305-307], чистий дух, трансцендентна і водночас жива і особистісна сутність. Не аналізуючи всіх про і contra багатоміжової комплексної дискусії, можна лише резюмувати, що є один Бог, до котрого провадять різні шляхи.

Бог не є даним людині безпосередньо в акті пізнання. Мова йде натомість про релігійне досвідчення в широкому сенсі, в якому дається певна якість світу, що відсилає нас до Бога і через яку Бог об'являє свої діяння і своє існування. За Максом Шелером акт релігійний є актом інтенційним, скерованим на сприйняття дійсно існуючого релігійного об'єкту, яким є божественність (das Göttliche) [3, 532]. Релігійне осягнення Бога знаходимо головним чином у Біблії та Переданні Церкви, яке базується також на біблійних істинах.

В Біблії немає визначення Бога, Він не виділений у якості предмета вивчення. Біблія не говорить про Бога, через Біблію говорить сам Бог, говорить

про самого себе, закликаючи до діалогу з ним. По-різному говорить він про себе в Старому Завіті (СЗ) і Новому Завіті (НЗ), звертаючись через пророків або через свого Сина (Євр. 1.1)¹

Вже “на початку” (Бут. 1.1; Йн. 1.1) Бог існував і його існування є доконаним фактом, який не потребує абсолютно ніякого пояснення. У Бога немає ні походження, ні становлення, характерного для давньосхідних теогоній. Через те, що він “перший і останній” (Іс. 44.6; 48.12), світ є цілковито його творінням. Оскільки Бог перший, він не має потреби пояснювати себе людському розумові, в Біблії немає поступу з боку людини, який би привів до осягнення Божого буття. Пізнати його – означає бути пізнаним (Ам. 3.2) і відкрити його у вибоїках власного існування.

Єдиний і істинний Бог виступає у гебраїському тексті СЗ під багатьма іменами. Його власним стислим іменем, що відрізняє Його від божеств язичницьких, є тільки ім’я **Jahve**. Це слово похідне від дієслова “бути” (haja чи hawa), і означає, найвірогідніше: Він є (насправді, дійсно). Вказують на те слова Jahve до Мойсея: “Я той, хто є” (Вих. 3.14). В українській мовній традиції відповідником слова Jahve є приблизно слово Сущий. Євреї з причин суто релігійних замінили ім’я Jahve словом **Adonaj** – Господь. Такий вираз і вжито в перекладі Септуагінти (грецьке **Kyrios**), а за ним і в Вульгаті (латинське **Dominus**). Вираз цей вжито і в Отців Церкви, а також і в новочасних перекладах. Часто вживаним сполученням є також **Jahve Sebaôt** – Господь (Бог) Сил, тобто Владика всіх сил духовних і тілесних. Загальними назвами є імена Бога: разом з іншими семітськими мовами **El** і близькі йому **Eloah** та **Elohim** (неземна істота, божество); **Elion** (Найвищий?); також **Szaddaj** (Всемогутній?). Всі вони могли означати язичницькі божества.

Щодо імені Ел, то воно є фактично архаїчним поетичним виразом, рівнозначним з Елохім; Ел (як наше слово Бог) одночасно і іменник, що позначає божество взагалі, і власне ім’я, що означає єдину і означену Особистість – Бога. Елохім – множина, воно не є формою величання – такої форми єврейська мова не знає, його не можна вважати наслідком якихось пережитків багатобожжя. Вірогідно, ця множина – наслідок загальносемітського світорозуміння, за яким божественність сприймається як множинність сил. Слово “Елохім” лише зовнішньо має форму множини, однак в дійсності такою не є і постійно в текстах СЗ узгоджується з дієсловами в однині. Закінчення –м (так звана мімація) збереглося у слові як пережиток з II тис. до н.е., коли воно грало роль означеного артикля, який ставився в кінці слова. В I тис. до н.е. мімація щезла, однак означення Бога з закінченням –м збереглося; аналогічні форми існували у фінікійській, угаритській мовах [6]

Ел відомий і за межами Ізраїлю, де йому також вклоняються. В якості імені це слово означає божество майже у всьому семітському світі; в якості власного

¹ Абревіація біблійних книг подається за перекладом Святого Письма, здійсненим чином Братів-василіян у Римі [1], що є на сьогодні найбільш автентичним з україномовних видань. Перше число – номер розділу, друге – номер вірша.

імені це назва великого бога, який, вірогідно, був найвищим божеством в західній частині цього світу, зокрема в Фінікії та в Ханаані. Праотці єврейського народу називають свого Бога Ел при різних епітетах – Ел Еліон (Бут. 14.22), Ел Рой (Бут. 16.13), Ел Шаддаї (Бут. 17.1; 35.11; 48.3), Ел Бетел (Бут. 35.7), Ел Олам (Бут. 21.33). Але по суті Ел-Елохім пізнається як істинний Бог, коли він відкриває себе своєму народові під іменем Яхве.

Послугування іменем Jahve чи Elohim є підставою для виокремлення писемних джерел П'ятикнижжя. Інші найважливіші визначення Бога - це Святий (Ізраїлю), Скеля (Ізраїлю), Небо чи Небеса. Грецький НЗ слідом за Септуагінтою вживає визначення Theos (Бог) або ж Kyrios (Господь), однак останнє слово означає там найчастіше Христа, і то Воскреслого. Сам Ісус називає Бога "Отець мій – ваш". Тільки в молитві господній вживана форма "Отче наш".

Замість філософських спекуляцій про істоту Бога в Біблії знаходимо відомості про невпинне діяння Бога. Біблія принципово не ставить проблеми Божого існування, а попросту стверджує, що Він існує. Серед євреїв не існувало теоретичних атеїстів, були ті, хто не рахувався з Богом на практиці, що мали назву "безумні" (Пс. 14(13); 53(52).1). До них належали також язичники, котрі не пізнали Бога у справі творення (Мудр. 13.1-9), що і становить їхню вину (Бут. 1.20).

Біблійний Бог Живий є надзвичайно людським, незважаючи на те, що натхненні автори постійно підкреслюють невизначеність Його істоти. Мова йде про Божі очі, руки, рамена, пальці, лик тощо, навіть про ходу, їзду, врешті, про любов, гнів, ненависть, заздрість..., але також стверджується: "бо я – Бог, не людина" (Ос. 11.9). Бог не дивиться на кшталт людини (Іов 10.4), не жалкує, як люди (І Сам. 15.29), не стомлюється (Іс. 40.28). Такі протилежні твердження вказують на трудність адекватного вираження істоти Абсолюту мовою людською, бідною на абстрактні поняття.

Образ Бога збагачується в Об'явленні НЗ: тепер "Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа" є повним, доступним людині не лише вказівкою на Того, котрого малювала уява (Вих. 10.4; Втор. 5.8), допоки не появився Син, будучи "образом Бога Невидимого" (Кол. 1.15), "відблиском Його слави і образом Його істоти" (Євр. 1.3).

Бог в СЗ має наступні прикмети:

- 1) "Єдиний". Об'явившись найперше Мойсеєві, потім на Синаї усьому Ізраїлю, Яхве підтверджує своє попереднє об'явлення патріархові, даючи підстави безоглядного монотеїзму: тільки Яхве, Бог Ізраїлю є насправді Богом (Вих. 15.11; Втор. 33.26). Монотеїзм Ізраїлю на давньому Близькому Сході не мав аналогій. Монотеїзм Ізраїлю стережуть головним чином пророки, починаючи з Іллі (1 Цар. 18.36-39). Тексти СЗ від VII ст. категорично виключають існування інших божеств (Втор. 4.35; 32.39; Єз. 40.25; 43.10; Єр. 2.11).

- 2) “Живий”, тобто особистісний. Не вживаючи понять “дух” або “особа” СЗ одночасно стверджує духовність Бога: Він є Кимсь, а не чимось, говорить про себе “Я”, існує поза і над світом, діючи в ньому (Єз. 40.15-18), інакше ніж тільки іманентні божества в язичницьких віруваннях (Пс. 96 (95).5; Єр. 10.10-16; Лист Єр. 1.4-72). Тим часом від Нього залежить уся природа як від Творця (Бут. 1; Іов 38-41). Як особа Він веде діалог з людьми. Духовність Бога можна окреслити з того, що Він є нескінченним (1 Цар. 8.27,34,39), всемогутнім (Ест. 4.17; Іс. 40.26; 43.13), всюдисущим і всезнаючим (Пс.139(138); Прип. 16.2; Єр. 17.10; 23.23), вічним (Вих. 15.18; Пс. 90(89).2; Іс. 26.4; 41.4; 44.6). На духовність Бога вказує також в Законі абсолютна заборона створення образу Бога (Втор. 4.15-18) а також той факт, що Яхве не має відповідного жіночого божества.
- 3) “Святий”. Ця прикмета (Іс. 6.3; Ос. 11.9) виражає перш за все основне відокремлення від світу, тобто, “іншість” Бога (Іс. 55.8), незрівнянну з яким би то не було створінням досконалість, словом, Його трансцендентність, про яку свідчить неможливість безпосереднього оглядання Бога в цьому житті (Вих. 33.20). Моральна досконалість Бога, окрім того, що вона є недосяжною для людини, має бути предметом наслідування з її боку (Числа 23.19). Звідси сутністю істинного культу Бога – в протилежність до культу божків – є життя моральне (Пс. 50(49)).
- 4) “милосердний, ласкавий і вірний” (Вих.. 34.6), що є виявом одвічної любові (Єр. 31.3) і вірності Бога, котрий хоче визволити людину з огляду на власні обітниці. Виразом цієї доброти є вільне і суверенне укладання союзу з Ноєм (Бут. 9), Авраамом (Бут. 15), цілим Ізраїлем (Вих. 19-20), але з думкою про все людство (Бут. 12.3; Вих. 19.5; Втор. 4.6; Іс. 2.2-4; 42.4-6; 49.1-6), оскільки було заповідано Месію. Любов Бога до свого люду виступає в образі любові батька (Вих. 4.22; Втор.14.1; 32.6; Ос. 11.1; Єр. 31.20; Мал. 1.6), матері (Іс. 49.15), чоловіка (Єр. 2.2; Ос. 1-3), пастуха (Бут. 49.24; Пс. 23(22); 80(79).2; Іс. 49.9; Єз. 34.11-16). Ця любов містить також дивне визначення “Бога ревнивого” (Вих. 20.5; Втор. 4.24), що означає, що Бог єдиний домагається від свого люду взаємної любові і вірної виключно Йому (Іс. 48.11). Навіть гнів Бога, що загрожує покараннями, то також вираз ображеної безмежної Любові.

Бог в НЗ:

- 1) Об’явлення Святої Трійці. Правда, ні самої її назви, ні систематичного вчення про неї немає в НЗ, але там досить надійних підстав для пізнішого розвитку тринітарної теології. Оскільки однаково і Син Божий і Дух Святий є істинним Богом.
- 2) Ісус про Отця. Ісус Христос, посилаючись на Закон і Пророків, вбачає в Богові “Господа неба і землі” (Мт. 11.25), приносить повне і остаточне

об'явлення Його в діяннях відкуплення, бо є Його Сином (Мт. 11.27; Лк. 10.22; Йн. 1.18; 2 Кор. 4.6). То є нове об'явлення про Його і нашого Отця: послав Бог Сина свого у світ, щоби світ через Нього відкупити (Йн. 3.17). Добрий Отець запевняє своєю дитиною найвищий дар – Духа Святого (Лк. 11.13). Провидіння Отця стосується усіх потреб людини (Мт. 6.25-34; Лк. 12.22-31). Як всюдисущий, Він є прихованим свідком сумлінь, що нагороджує добрі вчинки (Мт. 6.4; 6.18), а також остаточним Суддею (Мт. 10.28). Безмежна моральна досконалість Отця стає ідеалом для дітей (Мт. 5.48; Лк. 6.36). Милосердя Отця щодо навернених не має меж (Лк. 15). Відповіддю на таке об'явлення Бога є навчена Ісусом молитва “Отче наш”, яка виражає свідоме віддання Богові як збавителю.

- 3) Бог в науці апостола Павла. Бог Отець є головним ініціатором відкуплення (Еф. 1.3) і тим, кому буде віддана шана в кінці віків (1 Кор. 15.24,28). Син Божий, Улюблений (Рим. 8.32; Гал. 4.4; Еф. 1.6) був посланий Ним як жертва поєднання з людьми, коли вони ще були грішниками (Рим. 5.8-10; 2 Кор. 5.18; Еф. 2.4), даючи їм через те доступ до Себе (Еф. 2.19). Він також готовий нам все дарувати (Рим. 8.32). Батьківська любов проявляється на усіх етапах приготування до майбутнього вибавлення (Еф. 1.4-6). Одвічний вибір усіх майбутніх синів у своєму Єдиному Синові (Еф. 1.4), назване Павлом “усиновленням” (Рим. 8.15,23; Гал. 4.5; Еф. 1.5), є призначенням для того, щоб стали “подібні до образу Сина Його” (Рим. 8.29), що остаточно виповниться в кінці віків, коли “носитимем образ небесного” (1 Кор. 15.49). Гідною на це відповіддю є волення у Святому Дусі на взірець Сина (Мрк. 14.36) сердечним “Авва, Отче!” (Рим. 8.15; Гал. 4.6).
- 4) Апостол Йоан, підкреслюючи примат спасительної ініціативи з боку Бога, виражає її найповніше: “Бог є любов” (1 Йн. 4; 8.16). Ця любов виявляється в наказі нам через таємницю Його власного життя: “народження з Бога” під час хрещення (Йн. 1.12; 3.3, 5.8; 1 Йн. 3.9; 4.7; 5.1.4), через подяку слову Божому (Як. 1.18; 1 Павл. 1.23), і має в вічності перспективу, яку навіть неможливо описати: “ми тепер діти Божі, і ще не виявилось, чим будемо” (1 Йн. 3.2).

Біблія говорить про Бога, вказуючи на його різноманітні діяння у тварному світі і в історії спасіння, особливо стосовно людини і її спасіння. Тому всі тексти певним чином говорять про Бога або дають Його окреслене розуміння. Біблія також системно подає найістотніші думки, котрі стосуються розуміння Бога, і не тільки через Його батьківське ставлення до людей, але й через розкриття Богом самого себе, і перш за все в надприродному Об'явленні, де Бог говорить сам про себе. Це таємниця Ісуса Христа, який є остаточним Об'явленням (Євр. 1.1-4), образом Бога невидимого (2 Кор. 4.4; Кол. 1.15; Євр. 1.3), хто Його бачить, той бачить Бога (Йн. 14.7-11; 1.14). Ісус Христос є історичною конкретизацією Об'явлення, Ким є Бог, а також об'явленням

таємниці “Бога з нами” (пор. Свята Трійця – Ісус Христос – Таємниця пасхальна – Спасіння). Для того Ісус в своїй Таємниці і в своїй науці є взірцем, через який маємо черпати правдиву і повну інформацію про Бога, а також “печаттю”, що гарантує її ідентичність.

Бог відкритий і закритий – в цьому парадоксальному окресленні містяться два підставові виміри об’явлення Бога: трансцендентність та іманентність. Трансцендентність (з лат. *transcendere* – “перевищувати”, “виходити за”) – це “іншість” Бога стосовно будь-якого буття, Його винесення понад усе і незбагненність. Бог є понад будь-яку залежність, обумовлення, розвиток, недолік, складність і будь-яку обмеженість, що є властивістю створінь і їхньої природи. В цьому абсолютному, вічному, цілковито досконалому самодостатньому джерелі полягає абсолютна духовність Бога. Бог є за своєю природою нескладним, простим, і жодного з вимірів свого Буття не поділяє з іншим буттям. Не є він також і сумою буттів, ані якимось найдосконалішим буттям, що перебуває в одній площині зі створінням. Він є за своєю природою радикально іншим, безмежно досконалим, з будь-якого погляду абсолютним і достатнім. Іманентність (з лат. *immanere* – перебувати в чомусь, бути в межах чогось) – це обіймаюча силою любові і обдаровуюча участю близькість Бога. Іманентність Бога взагалі означає, що Він є першопричиною існування, дії, а також гарантією всякої екзистенції створінь, бо є всюди присутнім. Апостол Павло заохочує до пошуку близькості Бога “якби навпомацки” (Діян. 17.27), ця думка була сприйнята і розвинена П. Тейар де Шарденом стосовно контемпляції і містичного пережиття Бога [6]. Через іманентність Бог не втрачає нічого від своєї трансцендентності. То не є присутність просторова чи часова, це не присутність в цьому світі і його історії; не зменшується міць Божа, Бог не може надавати своєї божественності, створіння не стає “божественним”. Вся історія спасіння свідчить про нерозривну єдність і трансцендентності, і іманентності Бога у віх проявах спасительного об’явлення.

Біблійний монотеїзм – то абсолютно нове, революційне поняття на фоні політеїстичних уявлень Давнього Сходу. Біблія дає вчення про єдиного Бога, який немає нічого спільного з теогоніями чи космогоніями давньоєврейського оточення. Біблійний Бог – чистий дух, досконалий, неперевершений у своїй повноті, але водночас і живий, в основі якого лежить вже не інтуїція космосу, а абсолютно-особистісна концепція, інакше кажучи – висування принципу особистості в якості Абсолюту, реалізованого у вигляді особистісного Бога.

Біблією переосмислено саму ідею творіння. Якщо більш ранні світоглядні системи розглядали бога як творця, що знаходився всередині космосу і творив його з готового матеріалу шляхом розділення і облаштування (тобто, строго кажучи, він не творить, а структурує і актуалізує космос з хаосу), то біблійний монотеїзм подає творіння як глибоко особистісний акт. Крім того, це творіння з нічого (*ex nihilo*). Світ, створений таким чином не може бути вічним – він має свій початок і кінець, підкоряючись лише волі Бога, яку християнство усвідомлює як особистісне Боже Провидіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту.* – Рим, 1998. – 1422 с.
2. *Тейар де Шарден П.* Божественная среда /Пер. с франц. – М., 1994. – 220 с.
3. *Христианство: Словарь* / под общей ред. Л.Н. Митрохина и др. – М., 1994. – 559 с.
4. *Христианство: Энциклопедический словарь:* В 3 т.: Т.2 / Под ред. С.С. Аверинцева и др. – М., 1995.- 671 с.
5. *Христианство: Энциклопедический словарь:* В 3 т.: Т.3 / Под ред. С.С. Аверинцева и др. – М., 1995.- 783 с.
6. *Шифман И.Ш.* Ветхий Завет и его мир. – М., 1987.- 239 с.

АНОТАЦІЯ

В статті проаналізовані старозавітні і новозавітні тексти з точки зору розкриття в них поняття про Бога. Юдейська і християнська традиція подання образу Бога опирається на глибокий текстологічний аналіз Святого Письма.

SUMMARY

The article deals with the texts of the Old and New Testaments considering God and its concept. Judaic and Christian tradition of God perception is based on profound textual analysis of the Holy Bible.